

Het Nederlandse islamdebat

Leden van regering en volksvertegenwoordigers hebben de islam ontdekt als een onderwerp waaraan zij grote politieke (en electorale) betekenis toekennen. Deze trend zet zich de laatste tijd in toenemende mate ook op het niveau van de gemeenten voort, waar de beleidsnota's en openbare discussies over de islam elkaar in snel tempo afwisselen. Kernthema's van de doorgaans verhitte discussies tijdens het afgelopen jaar waren: de vorming van een nationaal vertegenwoordigend lichaam voor moslims, een Nederlandse imamopleiding, de bijzondere scholen op islamitische grondslag, het gemeentelijke moskeebeleid, de hoofddoek, vrouwenbesnijdenis en homoseksualiteit volgens de islam.

Kenmerkend voor deze debatten waren de overwegend sterk afwijzende teneur ten opzichte van deze religie en haar belijders en de verdedigende rol waarin de moslims daardoor werden gebracht. Wat was daarvan de achtergrond?

Enkele basisgegevens

Het geschatte totaal aantal moslims in Nederland is op dit ogenblik nauwelijks minder dan een miljoen. Deze schatting is gebaseerd op een aantal extrapolaties, waarvan de belangrijkste gevormd wordt door kwantitatieve gegevens verstrekt door het Centraal Bureau voor de Statistiek over aantallen allochtonen afkomstig uit islamitische landen en hun in Nederland geboren nakomelingen (islamitische landen zijn hier gedefinieerd als landen waarvan de bevolking voor de overgrote meerderheid als moslims gelden).

De gegevens in tabel 1 laten zien dat er per 1 januari 2003 (ongeveer) 821.893 personen afkomstig uit islamitische landen in Nederland woonachtig

Land	Totaal
Turkije	341.000
Marokko	295.000
Irak	42.000
Afghanistan	34.000
Somalië	28.000
Iran	28.000
Pakistan	18.000
Egypte	17.000
Tunesië (*)	6.908
Syrië (*)	6.488
Soedan (*)	5.497
Totaal	821.893

Bron: CBS. (*) De gegevens voor deze landen dateren van 1 januari 2002

Tabel 1. Aantal allochtonen uit islamitische landen per 1-1-2003

waren, inclusief hun in Nederland geboren nakomelingen. Stelt men hiervan het aantal moslims op 95%, dan resulteert als basisgetal 780.798. Hierbij moet worden geteld het voor 1 januari 2003 op in totaal rond 150.000 te schatten aantal moslims uit Suriname, Algerije, Libanon, Jemen en verschillende andere landen.

Wij gaan ervan uit dat er slechts een gering aantal moslims in Nederland is met een Indonesische achtergrond. Het CBS spreekt van circa 450.000 inwoners van Nederland met Indonesische achtergrond. Hoeveel procent van deze mensen moslim is, is onbekend, maar op historische gronden moet worden aangenomen dat dit percentage uiterst gering is. In Indonesië zelf vormen moslims de overgrote meerderheid van de bevolking.

Doorgaans is daarbij het percentage gevolgd dat moslims volgens officiële gegevens uitmaken van de bevolking van het land van herkomst. Het genoemde getal van 150.000 omvat tevens enkele duizenden oorspronkelijke Nederlanders die de afgelopen decennia tot de islam zijn toegetreden. Aldus resulteert als totaal geschatte aantal moslims in Nederland per 1 januari 2003: circa 931.000. Hiervan behoren bij benadering 80% tot de Soennitische richting, terwijl rond 10% Sji'ietisch moslim is. De resterende 10% kan aan aanhangers van respectievelijk de Ahmadiyyah en de Alevieten worden toegeschreven.¹ Dit aantal betekent niet dat er in Nederland per genoemde datum circa 931.000 *belijdende moslims* waren. Hoewel de overgrote meerderheid zich met de islam identificeert, blijkt uit wetenschappelijk onderzoek dat onder Turken en Marokkanen slechts een minderheid van gemiddeld rond 33% de moskee wekelijks bezoekt. Ook is het lidmaatschap van religieuze organisaties vrij gering: bij Turken 7% en bij Marokkanen 1%. Deze lage percentages kunnen worden verklaard door het ont-

[1] Zie voor nadere informatie over deze richtingen en stromingen en de institutionalisering van de islam in Nederland in het algemeen: W. Shadid & P.S. van Koningsveld, *Muslims in Nederland. Minderheden en religie in een multiculturele samenleving*, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum 1998, tweede druk.

breken binnen de islam van een 'kerkelijke' organisatiestructuur.²

Het aantal *moskeeën* in Nederland wordt op 450 geschat. Hierbij dient te worden aangetekend dat een zeker aantal van deze moskeeën in feite niet meer is dan een 'gebedsruimte' zonder vaste imam en bestuur, waar derhalve ook geen vrijdagdienst met preek wordt gehouden. Het aantal islamitische *basisscholen* is thans 43. Er zijn twee islamitische scholen voor voortgezet onderwijs. Tenslotte zijn er (in Rotterdam en Schiedam) twee instellingen die zich 'Islamitische Universiteit' noemen, maar in werkelijkheid particuliere instituten voor voortgezet islamitisch godsdienstonderwijs zijn die geen erkenning van de Nederlandse overheid hebben.

Imamopleiding

Sinds 1993 is in talrijke regeringsrapporten en Kamermoties de wens van een Nederlandse imamopleiding ten dienste van het integratieproces tot uitdrukking gebracht. Werd in 1993, met de *motie Mulder-Van Dam*, de realiseerbaarheid van een dergelijke opleiding nog uitdrukkelijk afhankelijk gesteld van de eigen wens van de zijde van de moslims, in de huidige discussies lijkt die eigen wens naar de achtergrond gedrongen.³ Zo heeft een ruime meerderheid van de Tweede Kamer medio 2004 een motie aangenomen met de boodschap dat er in Nederlandse moskeeën alleen nog imams mogen werken die hun opleiding in Nederland hebben gevolgd.

Nog geheel afgezien van de ernstige gevolgen die een dergelijke doorbreking van de scheiding tussen kerk en staat met zich meebrengt, zal dit voorstel de beoogde politieke effecten niet sorteren, omdat het op een aantal elementaire misvattingen berust.

Geen uniforme islam

Allereerst gaat de gedachte van een Nederlandse imamopleiding uit van de foutieve opvatting dat er sprake is van één uniforme islam. De islam is in Nederland zo mogelijk nog gevarieerder dan het Nederlandse christendom: naast een brede scala van confessionele verscheidenheid werkt in religieuze organisaties van moslims ook de etnische en culturele verdeeldheid sterk door. Naast de reeds genoemde stromingen, treft men bijvoorbeeld alleen al onder de Turkse Soennieten naast volgelingen van de officiële islamleer van Turkije ook kleinere richtingen aan als die van de *Suleymancis*, de *Nurcis* en de aanhangers van *Milli Görüs*.⁴ Wil men recht doen aan het bestaande verschil van

richtingen, dan kan dat alleen door middel van een veelheid van dergelijke imamopleidingen. Een tweede bron van misvattingen zijn de opleidingseisen waaraan de imams moeten voldoen om religieus gezag te kunnen uitoefenen. Binnen de uiteenlopende achtergronden van de in Nederland

De gedachte van een Nederlandse imamopleiding gaat uit van de foutieve opvatting dat er sprake is van één uniforme islam

werkzame imams kunnen vier verschillende typen van opleidingen worden onderscheiden. Allereerst zijn er imams met een voltooide islamitische wetenschappelijke opleiding aan een universiteit of hogeschool. Met uitzondering van de imams die door de Turkse regering worden uitgezonden en als regel aan een theologische faculteit in Turkije hebben gestudeerd, is dit type imam in Nederland relatief schaars. Een tweede type zijn de imams die naast het diploma van een algemene middelbare school enige opleidingsjaren binnen het voortgezette of hogere religieuze onderwijs hebben. Een derde type wordt vertegenwoordigd door imams die een religieus georiënteerde opleiding aan een middelbare school hebben doorlopen. Hiertoe behoren Turkse imams die over het diploma van een *khatib-imam-lyceum* beschikken. Het laatste type imams heeft een overwegend informele, traditionele opleiding genoten, soms gedurende meerdere jaren, bij een of meer individuele leraren die in moskeeën en andere religieuze centra doceren. Uit het traditionele en niet-officiële karakter van deze opleiding mag niet worden afgeleid dat ze minder grondig zou zijn. Wel staan in deze opleidingsvorm traditionelere onderwijsmethoden centraal. Naast vele Marokkaanse hebben ook sommige Surinaamse en Indonesische imams een dergelijke opleiding genoten. Alleen imams die een opleiding van het eerste type hebben doorlopen (op het niveau van universiteit of hogeschool), zullen in staat zijn uitspraken te doen over het leven als moslim in Nederland die door hun volgelingen als gezaghebbend worden erkend. Zolang dergelijke hoog opgeleide religieuze leiders in onvoldoende mate aanwezig zijn, zal men voor belangrijke kwesties een beroep op schriftgeleerden in het buitenland blijven doen. De taken van lager opgeleide imams zullen zich in de sfeer van dagelijkse religieuze behoeften blijven bewegen (de vijf zuilen van de islam, de levenscyclusrituelen en dergelijke).

[2] Vgl. Karen Phalet, red., *Moslim in Nederland*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau 2004.

[3] Zie voor meer informatie over de positie van de imams in Nederland, onze bijdrage 'Beeldvorming over de imam in Nederland', in: W.A. Shadid & P.S. van Koningsveld (red.), *Religie, cultuur en minderheden. Historische en maatschappelijke aspecten van beeldvorming*, Tilburg: Tilburg University Press 1999, p. 55-77.

[4] Zie voor nadere informatie over deze en andere in Nederland aanwezige confessionele richtingen van de islam het in noot 1 aangehaalde boek.

De bouw van nieuwe, grote moskeeën met hoge minaretten doet de laatste jaren veel stof opwaaien. Angst voor een oprukkende islam en vooral voor een mogelijk daarmee gepaard gaand fundamentalisme is een van de drijfveren achter de polemiek. Er is een verband tussen het huidige debat en de discussie die eind negentiende, begin twintigste eeuw werd gevoerd, toen katholieken de godsdienstvrijheid aangrepen om nadrukkelijk van zich te doen spreken. Dit resulteerde onder meer in de bouw van grote neogotische kerken, zoals hier de Trinitaskerk aan het sluisje in Leidschendam.

Moskee geen integratiemiddel

Een derde belangrijke misvatting is de gedachte dat integratie via de moskee succesvol kan worden gerealiseerd. Wij benadrukken dat een grote meerderheid van de mensen van islamitische achtergrond hier te lande geen directe binding met enige moskee heeft. Dit geldt in nog sterkere mate voor jongeren onder hen. Hoe zal men deze groepen juist via de imam en de moskee willen bereiken?

Sommige Kamerleden hebben ten onrechte de opvatting dat de islam ‘de snelst groeiende godsdienst in Nederland’ zou zijn.

Sommige Kamerleden hebben ten onrechte de opvatting dat de islam ‘de snelst groeiende godsdienst in Nederland’ zou zijn. In deze opvatting wordt voorbijgegaan aan de verschillende betekenissen van de cijfers die in statistieken voor chris-

tenen en moslims in Nederland worden gegeven. Bij christenen gaat het in de regel om geregistreerde leden van kerken. Bij moslims, waar een dergelijke registratie doorgaans ontbreekt, zijn de beschikbare cijfers gebaseerd op de bekende aantallen migranten die uit landen met een islamitische meerderheidsbevolking afkomstig zijn. Zou men echter de migranten uit landen met een christelijke meerderheidsbevolking op dezelfde wijze als christenen tellen, dan zou blijken dat niet de islam maar het christendom de snelst groeiende religie is (deze categorie van migranten is immers veel talrijker dan die afkomstig uit islamitische landen). Het behoeft geen betoog dat de gevolgde wijze van berekening in beide gevallen wetenschappelijk onhoudbaar is.

Overigens zou het eveneens een misverstand zijn te veronderstellen dat een in Nederland grondig opgeleide imam, die gezag bij zijn volgelingen heeft verworven, automatisch in de pas van het Nederlandse overheidsbeleid zou lopen. Hetzelfde geldt voor een imam die met goed gevolg een inburgeringscursus heeft doorlopen, hetgeen weliswaar nuttig is, maar geen hersenspoeling. Dit geldt ook voor een imamopleiding, hoe grondig ook.

Leermiddelen ontbreken

Een andere belangrijke kwestie waaraan door politici die voor een Nederlandse imamopleiding pleiten doorgaans geheel wordt voorbijgegaan, is het feit dat in Nederland ten enen male de expertise en leermiddelen (zoals islamitische studieboeken op het terrein van de koranexegese, de profetische traditieliteratuur en het islamitisch recht) ontbreken om zo'n opleiding op universitair niveau op adequate wijze te kunnen opzetten. Op de middellange termijn blijft men afhankelijk van leermiddelen en docenten uit de landen van herkomst. De in dergelijke opleidingen gehanteerde talen zullen naar verwachting het Arabisch, Turks, Urdu en dergelijke zijn. Het Nederlands zal er nauwelijks een rol spelen.

Het voorgaande staat geheel los van de vraag naar de effectiviteit die men van dergelijke opleidingen verwacht. Ten eerste worden de thans in Nederland werkzame imams zwaar onderbetaald of krijgen zij, als staatsambtenaren, hun salaris van een buitenlandse overheid. Het gewenste effect kan nooit gesorteerd worden indien hierin geen verandering wordt gebracht. De geringe binding met de moskeeën verschaft bij mensen met een islamitische achtergrond in Nederland veel te weinig financieel draagvlak om goed opgeleide imams

een voldoende salaris (inclusief sociale lasten) te kunnen bieden, met als resultaat dat men imams voor de werkloosheid opleidt. Een tweede punt zijn de kleinere stromingen (waar de recente incidenten zich hoofdzakelijk hebben voorgedaan). Indien deze kleinere streng-orthodoxe richtingen van een eigen imamopleiding verstoken blijven en hun imams ook niet uit het buitenland mogen halen, zullen zij genoodzaakt zijn iemand uit eigen kring, zelfs zonder enige ambtsopleiding, tot imam benoemen, met alle gevolgen van dien. Wie de discussies over de islam en de imamopleiding in de Kamer volgt vraagt zich af of de Kamerleden zelf van de juistheid van hun beweringen en de effectiviteit van de voorgestelde maatregelen overtuigd zijn. De gedachteswisselingen ontberen elke vorm van argumentatie en feitelijke onderbouwing. Ze worden gekenmerkt door een hoog gehalte aan emoties, retoriek en demagogie. Het beoogde doel ervan ligt mogelijk in de electorale sfeer, maar het werkelijke effect ervan is stigmatisering van moslims die zich daardoor steeds minder in de maatschappij aanvaard voelen en daarmee in het door hen gewenste integratieproces door de politici in feite worden tegengewerkt.

Moskeeën en integratie

Overheidsorganen in Nederland mengen zich de laatste jaren in toenemende mate in de bouw en inrichting van moskeeën, hetgeen niet zelden tot spanningen leidt met de grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat.⁵ Het duidelijkste voorbeeld van deze zorgwekkende ontwikkeling is de recente nota waarin de gemeente Rotterdam heeft aangekondigd een restrictiever beleid te willen voeren ten aanzien van 'de plek, de vorm en de uitstraling van gebedshuizen in het algemeen en moskeeën in het bijzonder'.⁶

Rotterdamse gedachten

Zag de gemeente haar rol in het moskeebeleid tot voor kort vooral als faciliterend, voortaan wil zij ook sturend gaan optreden. Deze nota is, in afwachting van de resultaten van het gemeentelijke *islamdebat*, tijdelijk ingetrokken. Door het tijdelijke karakter van deze intrekking, evenals de verstrekkendheid van de beleidsvoorstellen, heeft de nota echter nog niets aan relevantie verloren. Als aanleiding voor het nieuwe beleid vermeldt de nota niet alleen de recente gang van zaken rondom de nieuw te bouwen *Essalam-moskee*, 'die qua architectuur de verschillen tussen culturen visualiseert en accentueert', maar ook de maatschappelijke discussie over de integratie van islamitische bevolkingsgroepen. Rotterdam is namelijk van

Mevlana Moskee in Rotterdam-West.

mening dat ook het ruimtelijke moskeebeleid een rol bij de bevordering van de integratie speelt. Het gemeentebestuur stelt in dit verband dat 'de verschijningsvorm van moskeegebouwen de integratie kan beperken dan wel bevorderen'. Het bepleit gebruik van bestaande gebouwen en de voorgestelde beperking van hoge minaretten staan dan ook in zijn visie ten dienste van het integratiebeleid. De integratie als het einddoel van de nota is naar onze opvatting geen overtuigende reden. In werkelijkheid maakt Rotterdam een knieval voor het heersende anti-islamisme door de kernaspecten van de islamitische identiteit zoveel mogelijk aan het zicht te willen onttrekken. Zo wil de gemeente de ingebruikname van bestaande gebouwen stimuleren, en daarmee dus de nieuwbouw van moskeeën afremmen. Hoewel nieuwbouw van moskeeën niet geheel wordt uitgesloten, wordt voorgesteld de standaardbepaling in het gemeentelijk bestemmingsplan voortaan weg te laten, die uitdrukkelijk een maximale bouwhoogte van circa 35 meter voor religieuze voorzieningen toestaat. Hierdoor wordt bijvoorbeeld de bouw van minaretten bij een nieuwe moskee afhankelijk van een speciale goedkeuringsprocedure.

Gebrek aan erkenning

Gebedshuizen vormen in de publieke ruimte een belangrijk symbool van de erkende positie van

[5] Zie voor een analyse van de politieke discussies over moskeeën in Nederland: M. Maussen, 'Policy Discourses on Mosques in the Netherlands 1980-2002: Contested Constructions', *Ethical Theory and Moral Practice* 2004-7, p. 147-162.

[6] *Ruimtelijke moskeebeleid 2004. Een kader voor nieuwbouw en verbouw van gebedshuizen.*

godsdiensten en geloofsrichtingen. Moskeeën in het hedendaagse West-Europa, inclusief Nederland, zijn overwegend in leegstaande scholen, kerken en bedrijfspanden gehuisvest. De symbolische boodschap die hiervan uitgaat is er vooral een van marginaliteit, armoede en gebrek aan algemene erkenning. Wil men via een gemeentelijk moskeebelief de integratie bevorderen, dan zou men de

Rotterdam is van mening dat ook het ruimtelijke moskeebelief een rol bij de bevordering van de integratie speelt

(relatief zeldzame) nieuwbouw van moskeeën juist moeten stimuleren in plaats van deze af te remmen. Integratie wordt immers sneller bereikt als de te integreren groepen zichzelf in de nieuwe omgeving geaccepteerd en gerespecteerd voelen.

Welzijnsvoorzieningen

Een zo mogelijk nog ernstiger schending van de godsdienstvrijheid en de scheiding van kerk en staat is dat Rotterdam op de totstandkoming van welzijnsvoorzieningen in het gebouw van de moskee wil aansturen. Hiervan moeten ook niet-islamitische wijkbewoners gebruik kunnen maken, bijvoorbeeld in de sfeer van de kinderopvang. De gemeente kan haar medewerking afhankelijk maken van de bereidheid van een moskeebestuur om met dergelijke sociaal-culturele voorzieningen in te stemmen. Voor sommige moskeegemeenschappen kan in de opname van gesubsidieerde welzijnsvoorzieningen een welkome versterking van de financiële basis van de exploitatie van de moskee gelegen zijn. Ernstig bezwaar moet echter worden gemaakt tegen de vermenging van belangen van de gemeente en de religieuze gemeenschap en vooral ook de dwingende wijze waarop

Ontwerp voor een nieuwe moskee in De Baarsjes (Amsterdam)

deze lijkt te worden opgelegd. Vrijheid van godsdienst betekent primair dat de religieuze betekenis ervan, als heilige plaats, onverkort wordt geëerbiedigd en aan de gemeenschap wordt overgelaten hoe daaraan gestalte wordt gegeven.

Ook van de zijde van burgers wordt geregeld bezwaar tegen de nieuwbouw van moskeeën of de ingebruikname van bestaande panden gemaakt. Sommige onderzoeken maken onderscheid tussen praktische en ideologische bezwaren tegen gebedshuizen. De praktische bezwaren zouden meestal door direct omwonenden worden geuit en deze zouden op constructieve wijze kunnen worden weggenomen. Voor de categorie ideologische bezwaren zou dit veel minder het geval zijn, daar deze diepere wortels zouden hebben. Het onderscheid gaat eraan voorbij dat ideologische bezwaren met een racistische strekking heel goed als praktische kwesties kunnen worden verpakt, zoals geluids- en parkeeroverlast, horizonvervuiling door minaretten en bestemmingsplannen.

Conclusies

Een Nederlandse *imamopleiding* zal waarschijnlijk weinig positieve perspectieven bieden. Naast de veelheid van opleidingen die in verband met de confessionele diversiteit van de moslims in Nederland nodig zou zijn, zal de inhoud ervan gedurende langere tijd nog sterk op het buitenland blijven georiënteerd, in verband met het ontbreken van competente docenten en adequate leermiddelen. Bovendien overschat men sterk de verwachte bijdrage van een dergelijke opleiding aan de integratie. Initiatieven in die richting moeten aan de religieuze groepen zelf worden overgelaten.

Dit geldt ook voor *andere vormen van overheidsbemoeienis* met religieuze aangelegenheden van moslims in Nederland. Wij lijken af te stevenen op een nieuwe interpretatie van de godsdienstvrijheid, waarbinnen overheidscontrole een normaal gegeven wordt en zelfs gebedshuizen, zoals moskeeën, kerken, synagogen en tempels, onder staatscontrole worden gebracht.

Ten slotte bepleiten wij dat elk beleidsvoornemen of onderzoek over de islam of de sociaal-culturele positie van moslims in Nederland als vast onderdeel ook een *vergelijking met christelijke groepen of hun instellingen* moet omvatten, zoals meningen over homoseksualiteit, de positie van de vrouw, gebruik van voorbehoedsmiddelen en godsdienstonderwijs. Men krijgt een helderder inzicht in de werkelijke betekenis van religie en cultuur, indien deze met een vergelijkbare steekproef uit christelijke meerderheidsgroepen worden vergeleken.